

Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii

Şefaattin Deniz*

Öz

Sultan Abdülmecid, 1839 yılında babası II. Mahmud vefat edince Osmanlı tahtına çıkmış ve 1861 yılındaki ölümüne kadar tahtta kalmıştır. Kendisi batılı bir anlayış ve yaşam tarzına sahip olmasına rağmen Osmanlıların geleneksel vakıf uygulamasını devam ettirmiş, başta İstanbul olmak üzere Mekke, Medine ve Taif gibi kutsal topraklarla imparatorluğun değişik yerlerinde hayır eserleri inşa ettirmiştir. Bunlardan birisi de Çırağan'da bulunan Mecidiye Camii'dir. Bir vaiz, iki imam, üç müezzin, bir kapıcı, gazcı ve mahfel-i hümayûn bekçisi olmak üzere sekiz personelin görev yaptığı camide, ayrıca her yıl düzenlenen Sakal-ı şerif merasimine katılan görevliler de vardı. Personelin giderleri vakıfların imparatorluk dâhilinde bulunan gayrimenkullerinden elde edilen gelirlerden karşılanmaktaydı. Cami inşa edildikten sonra burada Cuma Selamlığı törenleri de yapılmaya başlanmış, padişah gidiş gelişlerinde saray ve cami görevlilerine bahşişler dağıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülmecid, Mecidiye Camii, Vakıf, Cuma Selamlığı.

From the Waqfs of Sultan Abdulmecid: Mecidiye Mosque in Çırağan

Abstract

Abdülmecid I, ascended the throne in 1839 after the death of his father, Mahmud II and ruled the Empire until his death in 1861. Despite his European point of view and life style, he maintained the traditional understanding of Waqf of the Ottomans and had many charity works constructed in different places of the Empire, particularly in Istanbul, as well as in the Holy such as Land Mecca, Medina and Taif. One of these works is Mecidiye Mosque in Çırağan. Eight personnel, including one preacher, two imams, three muezzins, one doorkeeper, one gatekeeper for the Sultan's Lodge (Mahfil-i Hümayun) and the heating room were employed in Mecidiye Mosque. Besides, there were many participants in the Ceremony of Holy Prophet Muhammad's beard (known commonly as the "Sakal-i Serif"), organized every year. The cost of the personnel was covered from the incomes of the real estate property of the Waqfs within the Empire. After Mecidiye Mosque was built, Friday Salutation Ceremony was also held in there and the Sultan gave gratuities to certain people during this ceremony.

Keywords: Abdülmecid I, Mecidiye Mosque, Waqf, Personnel, Friday Salutation

* Dr. İstanbul Beşiktaş Bilim ve Sanat Merkezi, sefaattin@gmail.com.

Giriş

Sultan II. Mahmud ile Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu olan Sultan Abdülmecid, 25 Nisan 1823 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Batılı bir eğitimle yetiştirilmiş ve batı tarzı bir yaşam sürmüş bir padişah olmasına rağmen, büyük bir hayırseverlik örneği göstererek imparatorluğun birçok yerinde çok sayıda hayrat yaptırmış bir padişahdır. İstanbul'un Ortaköy, Çırağan, Maçka, Kadıköy gibi semtlerine camiler yaptırmakla kalmamış; Trabzon, Sakız, Romanya Dobruca, Beyrut, Mekke, Medine, Taif gibi yerlere de "Mecidiye" namıyla cami, muvakkithane, kütüphane gibi hayır eserleri yaptırarak yaşadığı yüzyıla "hayırsever" bir padişah olarak mührünü vurmuştur. Yirmi iki yıl saltanat sürmüş olan Sultan Abdülmecid'in hayratı şimdiye kadar akademik bir araştırmaya konu olmamıştır. Biz bu makalede Sultan Abdülmecid'in Çırağan'da inşa ettirdiği camiyi konu edineceğiz.

Diğerlerinde olduğu gibi Sultan Abdülmecid'in Çırağan Sahilsarayı civarına inşa ettirdiği camiye de adına nispetle "Mecidiye" ismi verilmiştir¹ (VGMA, *Defter 1419*: 14); Mehmed Râif 1314:290). Cami, Beşiktaş ilçesi Yıldız Mahallesi'nde, Çırağan Sarayı'nın arkasındaki Yıldız Parkı girişine doğru uzanan koru yolunun üzerinde yer almaktadır (S. Batur 1998: 164; S. Batur Tarihsiz: 61). Güney bahçesinin önünden Çırağan Caddesi geçmektedir. Caminin batı yönünde biri avluya (cümle kapısı), diğeri ise doğrudan camiye açılan (hünkâr kapısı) iki kapısı vardır. Doğu yönünde Yahya Efendi yokuşu, kuzeyde ise Beşiktaş Emniyet Amirliği Polis Mühimmat deposu yer alan cami, avlu duvarları ile çevrilidir (Yücel vd. 2014: 8).

XIX. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen mimari yapıların büyük çoğunluğu yüzyılın önemli mimar ailelerinden Balyanlar'a atfedilmektedir. Ancak söz konusu yapıların bazıları için bu görüşe ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir (Can 2010). Çünkü

Balyanlara atfedilen eserlerden II. Mahmud Türbesi Mühendis Abdülhalim Efendi, Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu ile Baltalimanı Sahilsarayı İtalyan Gaspere Fossati, Taşkışla ve Harbiye Mektebi İngiliz Mimar William James Smith, Yıldız Hamidiye Camii Rum Nikolaki Efendi ve Sarayburnu Antrepoları'nın Alman August Jasmund tarafından yapılmış olması bu durumu doğrular niteliktedir (Can 2007: 43-44). Ayrıca Ortaköy Camii inşaat defterlerinin tamamı tarafımızdan taranarak Ortaköy Camii'ni inşa eden kalfaların Balyan ailesinden olmadıkları ortaya konulmuştur (Deniz 2014: 697-699). Bu ayrıntının özellikle mimarlık tarihi açısından fevkalade önemli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü mimarlık fakültelerindeki akademisyenler, mevcut bilgilerden hareketle, kalfaların İstanbul'daki yapıları inşa ederken nasıl bir mimari üslup ortaya koyduklarını ifade etmektedirler. Yapıyı inşa edenler hakkındaki yanlış bilgi, yapılan yorumların temelsiz kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla tarihi olay-olgu hususlarında olduğu gibi sanat tarihi ve mimarlık alanında da tarihçilerin arşiv kayıtlarına dayanarak yapacağı çalışmalar ve doğru tespitler büyük önem arz etmektedir.

Mevzumuzda dönecek olursak; Kevork Pamukçyan (Koçu 1960: 2093) ve Pars Tuğlacı'ya göre (Tuğlacı 1981: 172, 196) Çırağan Mecidiye Camii'ni inşa eden kişi Nikogos Balyan'dır. Ancak Nikogos Balyan'ın kardeşi Sarkis Balyan 1857 yılında yayımlanan bir makalede Çırağan'daki Mecidiye Camii'nin Karabet Balyan tarafından yapıldığını belirtmiştir (Eyice 2002: 528). Sanat tarihçimiz Semavi Eyice ise, bu farklı bilgilerden yola çıkarak, caminin Balyanlar'dan hangisi tarafından yapıldığı konusunun belirsiz olduğu kanaatine varmıştır (Eyice 2002: 528).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 998 numaralı defterin 21. sayfasındaki bilgiler bu kafa karışıklığını önemli ölçüde gidermektedir. Buradaki bilgilere göre, caminin sekiz adet levhalarının değiştirilmesi ve sekiz adet abdesthanelerinin yıkılıp, avluda üzeri saçaklı bir abdesthanenin yeniden inşasının masrafları ile ilgili bir defter Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne Karabet Balyan tarafından takdim edilmiştir (VGMA, *Defter 998*: 21). Bu bilgi camiyi inşa eden kişinin Karabet Balyan olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak

1 Bugün Ortaköy Camii "Büyük Mecidiye", Çırağan Sarayı civarındaki cami ise "Küçük Mecidiye" olarak adlandırılmaktadır. Ancak gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız çalışmalar neticesinde böyle bir isimlendirmeye rastlamadık. Belgelerde Ortaköy'de bulunan cami "Ortaköy Camii ya da Ortaköy Mecidiye Camii", Çırağan'da bulunan cami ise "Mecidiye Camii" olarak isimlendirilmiştir.

camii inşaat defterlerine henüz ulaşmamış olmamız, şimdilik nihaî ve kesin bir hükme varmamızı engellemektedir.

Cami, üzerindeki kitabeden de anlaşılacağı üzere H. 1265 (M. 1848) yılında inşa ettirilmiştir. Camiye girişteki şiirin yazarı Ziver Bey, hattatı ise devrin meşhur hattatlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Talik hatla yazılmış kitabede;

“Sâhib-i zamân-ı saltanat Hâkân-ı ahd-i ma’delet
Yaptı sarayı nezdine bir câmi-i vâlâ zehî
Bünyânını tahsîn idüb Ziver didi târîhini
Abdülmeccid Hân câmi-i âlî binâ kıldı behî”

yazmaktadır. Burada şiirle birlikte Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve camii tamamlandığı tarih yazılıdır.

Cami, bir yerleşim yerinin içinde olmadığına göre tam karşısında sahilde inşa edilmiş Çırağan Sarayı'nın müstemilatı olarak düşünülmüş olmalıdır. Sultan Abdülmecid burada, II. Mahmud'un yaptırmış olduğu eski Çırağan Sarayı'nın yerine şimdi otele dönüştürülmüş olan mevcut Çırağan Sarayı'nı yaptırmıştır. Arkadaki geniş koruluk bir bakıma sarayın has takı biçiminde bir köprü ile bağlanmıştır (Eyice 2002: 528).

1. Fiziki Yapısı

Mecidiye Camii, XIX. yüzyıl camileri içinde, plan şemasına getirdiği yenilikler açısından özel bir yere sahiptir. XVII. yüzyıldan itibaren camilerde hünkâr köşkü, hünkâr kasrı, hünkâr dairesi olarak adlandırılan yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır (İnci 1985: 227). Hünkâr mahfilleri padişahların maiyetiyle beraber gelip ibadet ettiği, dinlendiği yerler olmuştur (İnci 1985:227). Küçük Mecidiye Camii'nin kuzeyinde bulunan iki katlı hünkâr mahfili, alışlageldiği gibi doğu-batı doğrultusunda değil, kuzey-güney doğrultusunda yapıya eklenmiş, hacim bakımından da cami ana mekânı ile yarışan bir büyüklüğe ulaşmıştır (Çelik 2000: 42; A. Batur 1985: 1062). Bu durum plan şeması açısından önemli bir yenilik olarak kabul edilmektedir.

Caminin kuzeyinde bulunan duvarlarla çevrili avluya, batı tarafındaki kapıdan ulaşılmaktadır. Avlunun doğusunda müezzin ve imam konutu

olarak kullanılan mekânlar uzanmaktadır. Cami ile bu yapılar arasındaki açıklıktan abdest musluklarının bulunduğu kısma geçilmektedir (Çelik 2000:42-43). Caminin batı cephesinde Sultan için yapılmış revaklı bir giriş bulunmaktadır. Son iki yüzyıldır alışlagelen mihrap nişi bu camide yoktur, güney duvarı düz bitirilmiştir. Caminin tek minaresi, yapının rahat algılanabilen diğer üç cephesinde değil, istinat duvarına yakın olan doğu cephesinde bulunmaktadır. Minare, batı cephesindeki hünkâr girişi ile aynı aks üzerindedir (Çelik 2000: 43).

Yapıya kuzeyden dört basamaklı bir merdivenden çıkılarak girilmektedir (Selçuk Batur 1998:164). Üç giriş kapısından ortadaki daha geniş tutulmuştur. Hünkâr kasrının, oval kitleler oluşturacak şekilde simetrik olarak öne çıkarılmış olması yapıya çağdaşları arasında farklı bir hareketlilik kazandırmış, tasarım açısından yenilik katmıştır (Çelik 2000:43). Diğer camilerden farklı olarak ilk defa bu camide, Osmanlı camilerinin temel özelliklerinden biri olan son cemaat yeri kaldırılmış, dağılım işlevini kapalı hol görmüştür (A. Batur 1985:1062; Çelik 2000: 43; S. Batur 1998:165). Hol, iki yandan karşılıklı kapılarla yan sofalara açılmaktadır. Batı kanatta bulunan sofa, aynı zamanda hünkâr girişi sofasıdır. Merdivenin tam karşısındaki oval planlı oda, padişaha ayrılmıştır (Çelik 2000: 43; Yücel vd. 2014:9). Hünkâr locası üzerindeki kubbe, Osmanlı geleneğinde derin köklere sahip olan ve tanrısal gücü sembolize eden cami ana mekânındaki kubbenin yanında hükümdara ait gücün ifadesi olarak düşünülebilir (Çelik 2000: 96-97). Hünkâr mahfili bir konsolla ibadet mekânına açılmaktadır (Çelik 2000: 97).

Cami ibadet mekânının planı, bir kenarı yaklaşık 12,50 metre olan bir kare şeklindedir (S. Batur 1998:164); Tuğlacı 1981:196). Kuzeyden üç açıklıkla giriş holüne bağlanan ibadet alanının, alt hizada doğu ve batısında üçer pencere, güneyinde mihrabın iki yanında birer pencere bulunmaktadır (Çelik 2000: 97; Yücel vd. 2014:9). Zemine yakın bir seviyeden yüksek ve bol pencereler açılmış olması caminin aydınlık ve ferah bir atmosfere sahip olmasını sağlamıştır (Çelik 2000: 97).

Hünkâr dairesi, kurşunla kaplanmış ahşap bir çatıya sahiptir. Caminin harim bölümü, tek kubbe

ile örtülüdür (S. Batur 1998:164; Çelik 2000: 59; Öz 1965:46). Caminin güney cephesinde, alt sırada mihrabın arkasına rastlayan pencere kapatılarak sağır bir kemer oluşturulmuştur. Ayrıca bu cephenin önünde fıskiyeli küçük bir havuz yapılmıştır (Çelik 2000: 61). Caminin minaresi, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan oluşan düzenle örülmüştür. Şerefenin dolaşılabilir bölümünün çevresinde on iki tane küçük sütun bulunmaktadır. Burada bulunan üç dilimli sivri kemerler Gotik mimariden alınmış, şerefenin üstü, İran ve Hint minarelerinden alınan bir formla örtülmüş, nihayetinde minare taştan bir külahla bitirilmiştir (Çelik 2000: 61).

Camiyi dekor özellikleri açısından değerlendirmek gerekirse, avlu girişinde bulunan kitabenin üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve yanlarında akant yaprağından süslemeler bulunmaktadır (Çelik 2000: 119). Eklektik tarzdaki minarede, kemerlerin içi Gotik sanatta görülen oymalarla bezenmiştir. Şerefeyi, ortasında çiçek motifi bulunan madeni korkuluklar çevrelemektedir. Harim bölümü pencereleri, geometrik ve bitkisel bezelidir, pencere kemeri yayı içinde yarım çiçek motifi bulunmaktadır. Oval planlı Hünkâr daireesinde, iç mekânda pencerelerin üstü kıvrım dal ve çiçeklerle bezenmiştir. Hanımlara ayrılmış odanın yuvarlak kemerli pencereleri, kemer yayı içinde yarım çiçek motifi ile bezenmiştir (Çelik 2000: 120). Camide görülen alçı kabartma süsler Türk mimarisine yabancıdır (Çelik 2000: 123).

Güney cephedeki mihrap, som beyaz mermerden yapılmış olup mihrap nişi dilimlidir. Mihrabın üst bölümüne istiridye kabuğunu anımsatan bir biçim verilmiştir. Nişin her iki yanında mermer kabartma bitki motifleri ve palmet yaprakları bulunmaktadır (Öz 1965: 46). Mihrabın üzerinde Âli İmrân suresi 37. ayeti bulunmaktadır. Mermer vaaz kürsüsü, kaide, korniş, konsol ve taht kısımlarından meydana gelmiştir. Üst sıra pencere kemerlerinin kısa olanlarının üzerine, siyah zemin üzerine yıldızla yazılmış, Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin ibarelerini içeren yuvarlak levhalar yerleştirilmiştir. Hünkâr locasındaki kubbe çiçek motifi, bitkisel bezemeler ve kıvrım dallarla dekore edilmiştir. Harimi örten kubbenin merkezinde bir ayet bulunmaktadır. Dekoratif olarak, çiçek yap-

rakları, yeşil zemin üzerine hafif kabartma çiçek ve kıvrım dal motifi ile süslenmiştir (Çelik 2000: 125-126).

Restorasyon sırasında kubbedeki kurşun örtü sökülmeğe başlayınca farklı bir doku ile karşılaşılmıştır. Kurşun altında birbirine değer bir vaziyette yerleştirilmiş künkler tespit edilmiş, lokal olmak kaydıyla birkaç noktadan kaldırılan kurşunun altında, künklerin tüm kubbe yüzeyinde devam ettiği anlaşılmıştır (Yücel vd. 2014: 11). Klasik tuğladan örülmüş kubbenin yüzeyi künklerle kaplanmış, kubbe formu hafif bir malzemeye, kubbeye zarar vermeden yükseltmek istenmiştir. Böyle bir uygulama ile İstanbul camileri arasında ilk kez karşılaşılmıştır (Yücel vd. 2014: 11). Kurşun örtünün montajı için gerekli olan yüzey, künklerle zarar vermeden künkleri koruma amaçlı tasarlanmıştır (Yücel vd. 2014: 12).

2. Vakıfların Kuruluşu

Çırağan'da bulunan Mecidiye Camii'nin Abdülmecid vakıflarından sadece bir cüz olduğunu vakfiyesinden anlıyoruz (VGMA, *Defter 1419*). Vakfiyede, Sultan Abdülmecid'in, üzerinde çalıştığımız camisinden başka, Sakız Adası'nda iskele başında bulunan camisi ile muvakkithanesi, Mekke'de bir kütüphanesi, Taif ve Trabzon'da muvakkithaneleri de bulunmaktadır (VGMA, *Defter 1419*: 14-15). Vakıfların kuruluşu Darphane-i Âmire nazırı Tahir Paşa'nın odasında gerçekleşmiş olup (VGMA, *Defter 1419*: 13), vakfa Darphane-i Âmire muhasebecisi Mehmed Nuri Efendi atanmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 13). Vakıfların kurulduğu tarih 02 Zilhicce 1264/31 Ekim 1848'dir. Kuruluşuna Evkâf muhasebecisi Sâib Efendi, büyük vezirlerin kapı kethüdalarından Nesim Efendi, Valide Sultan'ın hazine kâtibi Zekeriyya Vahdetî Efendi, Tahir Paşa'nın mühürdarı Mustafa Râşid Efendi, el-hâc İbrâhim Ağa ve diğerleri katılmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 192-193).

Bu vakfiyeye 28 Rebiülahir 1267/2 Mart 1851 tarihinde bir zeyil yapılmıştır. Böylece vakfın gelir kaynaklarına yeni ilaveler yapıldığı gibi vakıf şartlarında da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Zeyil vakfiyenin tescil işlemleri Hazine-i Hassa nazırı Ali Şefik Bey'in odasında gerçekleşmiştir. Vakıflar kurulurken Darphane-i Âmire nazırı olan

Mehmed Nuri Efendi bu defa Hazine-i Hassa muhasebecisi olarak görülmektedir (VGMA, *Defter 1419*: 195-196). Ayrıca tescil işlemlerinin şahitlerinin de değiştiği tespit edilebilmektedir. Hazine-i Hassa muhasebesi mümeyyiz-i evveli es-Seyyid Hasan Râgıb Efendi, mümeyyiz-i sânisî es-Seyyid Ahmed Bîcan Efendi, Vakfın kâtibi Süleyman Kamil Efendi, câbisi Hasan Efendi ve diğerleri de hazır bulunmuşlardır (VGMA, *Defter 1419*: 216).

25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852 tarihinde vakfiye-ye ikinci bir zeyil daha yapılmıştır. Bu defa mahkemenin yeri, vakfın mütevellisi, mütevellinin görevi ve şahitleri konusunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (VGMA, *Defter 1419*: 219-220, 266-267).

3. Mecidiye Camii'nin Gelir Kaynakları ve İşletimi

Sultan Abdülmecid, yaptırdığı hayratın giderlerinin karşılanması için gerek menkul gerekse gayrimenkul niteliğinde birçok kaynağını kurduğu vakıflarına aktarmıştır. Ancak bu gelir kaynakları, sadece makalemizin konusunu oluşturan Çırağan Mecidiye Camii'ne değil, tüm vakıflarına tahsis edilmiştir. Vakıfların ülkenin değişik yerlerinde bulunan ve farklı ekonomik etkinliklerle ilgili olan gelir kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. 2.500.000 kuruş (VGMA, *Defter 1419*: 12) nukud (nakit para).
2. Çatalca'daki kuru mera, tarla, arsa, bağ, bahçe, menzil, çeşitli binalar, harman yerleri, müştemilatıyla birlikte çiftliklerin gelirleri (VGMA, *Defter 1419*: 16, 17, 20, 21, 22, 36, 37, 51, 52, 68).
3. Silivri kasabasındaki dükkân, mera, tarla, çiftlik menzilleri ve Küçükçekmece'deki tarlalar (VGMA, *Defter 1419*: 74-75, 142-143).
4. Cezayir-i Bahr-i Sefid'e bağlı Midilli Adası'nın nahiye ve köylerinde zeytinlikler ve zeytinyağı mengeneleri (VGMA, *Defter 1419*: 78-119); İzmir'de kahvehane ve kayıkhaneler (VGMA, *Defter 1419*: 119).
5. Selanik ve Karaferye (Veria) kazalarında çiftçi menzilleri, çiftlikler, ziraata elverişli araziler, ormanlar, kıraç araziler (VGMA, *Defter*

1419: 122-135); Halep Eyaleti'ne bağlı Amik Ovası'nda araziler, dağ ve çeşitli müştemilat (VGMA, *Defter 1419*: 135).

6. Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) kuru, tarla, çiftlikler, bu çiftliklerde bulunan demirbaş ziraat aletleri, bakır kap-kacaklar, hububat ve hayvanlar (VGMA, *Defter 1419*: 144-146), Filibe'de dink² ve un değirmenleri (VGMA, *Defter 1419*: 146-147).
7. Anadolu ve Rumeli'de bulunan zımpara madenleri (VGMA 1419: 158-159), Kütahya Sancağı Kula kazasındaki zımpara maden arazileri, İzmir Muhassıllığı'na bağlı Söke ve çevresindeki dağlarda bulunan zımpara maden arazileri (VGMA, *Defter 1419*: 161), Karadeniz sahilinde bulunan Amasra, Hisarönü ve Ereğli'deki madenler (VGMA, *Defter 1419*: 162-167).
8. İstanbul Boğaziçi Yeniköy'de bulunan padişaha ait bir sahilhane ile Üsküdar'daki çeşitli menziller (VGMA, *Defter 1419*: 148-154, 167-168).
9. Sultan Abdülmecid birinci zeyil vakfiye ile vakıflar için yeni gayrimenkuller satın almıştır. Bunlar; İstanbul Karagümrük, Eyüp (VGMA, *Defter 1419*: 199-200), İstinye (VGMA, *Defter 1419*: 226-227, 231, 242), Fındıklı (VGMA, *Defter 1419*: 228-229), Yalı Mahallesi (VGMA, *Defter 1419*: 239), Sarıyer (VGMA, *Defter 1419*: 242-244), Rum Mehmed Paşa Mahallesi (VGMA, *Defter 1419*: 244), Unkapanı Elvanzade Mahallesi (VGMA, *Defter 1419*: 247), Kadıköy (VGMA, *Defter 1419*: 249) Galata Emekyemez Mahallesi ve Kızla-rağası Mahallesi'ndeki menziller.
10. Yazın müşteri ve kışın tatlı su taşıma işinde kullanmak için Anadolu Kavağı'nda bulunan iki kayık (VGMA, *Defter 1419*: 206-207), Eyüp'te bir ada arazisi (VGMA, *Defter 1419*: 206-207), Şehzade Mehmed ile Mimar Sinanüddin mahallelerinde birer bahçe ve İstinye'de bir sahilhane (VGMA, *Defter 1419*: 227-228, 241, 242, 250).

2 Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde, pirinci kabağundan ayırmak veya bulgur dövmek için kullanılan dibek anlamı verilmiştir.

11. Edremit ve Kızılcatuzla kazasında zeytinlikler (VGMA, *Defter 1419*: 201-202), Sakız'da arsalar ve on bir adet mağaza (VGMA, *Defter 1419*: 206).

Vakfın yukarıda bahsettiğimiz menkul ve gayrimenkul gelir kaynaklarının nasıl işletileceği hususu da vakfiyede açıklığa kavuşturulmuştur. Sultan Abdülmecid vakfettiği 2.500.000 kuruş nakit paranın ya %15 kârla işletilmesini (kredi olarak verilmesini) ya da bu para ile vakıflara yeni akarlar satın alınmasını istemiştir (VGMA, *Defter 1419*: 170)³. Gayrimenkul niteliğindeki vakıf varlıkların ise, *icâre-i vâhide*⁴ ya da *icâreteyn*⁵ sistemi ile kiralanmasını şart koşmuştur (VGMA, *Defter 1419*: 171).

4. Vakıfların Yönetimi Ve Mecidiye Camii Personeli

Vakıfların kurucusunun padişah olması hasebiyle bu hayır kurumlarını yönetmesi ve vakıflarla ilgilenmesi imkân dâhilinde değildir. Bundan dolayı vakıf işleriyle ilgilenecek bir mütevellî tayin edilmiştir. Vakfın mütevellisi daha önce mevzu bahis edildiği üzere önce Darphane-i Âmire muhasebecisi, daha sonra Hazine-i Hassa muhasebecisi olan Mehmed Nuri Efendi'dir. Vakfiyede mütevellî Mehmed Nuri Efendi'nin sorumlulukları belirtilmediği gibi kendisine herhangi bir ücret de tahsis edilmemiştir. Aynı şekilde vakıf yönetim kadrosunda bulunan kâtip ve câbiye de herhangi bir görev veya ücret tahsisi yapılmamıştır. Vakfın kâtip ve câbisi bulunduğu, kâtibin Süleyman Kamil, câbinin de Hasan Efendi olduğu *şuhûdu'l-hâl*

3 Para vakıfları ve bunların işletilmesi ile ilgili bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

4 Vakfa ait herhangi bir mülkün muayyen bir müddet için kiraya verilmesi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu müddet, arazi ise üç, bina ise bir seneden fazla olamaz ve akdin sona erişinde kiracı hiç bir hak iddia ve kiraladığı şeyi başkasına ciro edemezdi. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 158.

5 Vakif olan bir arazi veya binanın, değeri tutarında bir miktarı peşin ve bundan başka aylık veya yıllık bir kira almak suretiyle müddetsiz olarak kiraya verilmesi. Bu şekilde kiralayan kiraladığı şeyine tamamen mutasarrıf olur ve bu hakkını isterse başkasına satar, devir veya hibe edebilirdi. Kendisi vakif tarafından bir daha bu hakkından men olunamazdı. Bu işlemde peşin olarak verilen kiraya *icâre-i muaccele*, aylık veya yıllık olarak verilen kiraya ise *icâre-i müeccele* denirdi. Bu tasarruf hakkı miras olarak da intikal ederdi. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 158.

bölümünden anlaşılmaktadır (VGMA, *Defter 1419*: 216).

4.1. Vaiz: Bilindiği üzere vaizler dini konularda toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirme sorumluluğu olan görevliler olup, haftanın belli günlerinde ve özellikle de Cuma günlerinde namaz öncesinde bu vazifeyi yürütmekteydiler. Mecidiye Camii'nin vaizi de Cuma vaizi olarak görevlendirilmiştir. Yani sadece Cuma günleri irşâd vazifesiyle yükümlü tutulmuştur. Cami hizmete girdikten sonra bu vazife Bergamalı Hafız Mustafa Hulusi Efendi'ye tevdi edilmiştir. Görevi mukabili olarak ona aylık 60 kuruştan başka, günlük 2 tane de fodula⁶ tahsis edilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 178). Vaizin yıllık geliri 720 kuruştur.

4.2. Hatip ve Birinci İmam: Osmanlı toplumu içindeki önemli kişiliklerden birisi kuşkusuz imamdır. İmam sadece beş vakit namaz kıldıran bir kişi değildir. O, aynı zamanda güvenilir kişiliğinden dolayı kadı mahkemelerinde şahit, mahalleye gelen giden yabancılar hakkında bilgisi olan bir muhtardır. Kısaca imam sosyal konularda sorumluluğu olan önemli bir şahsiyettir.

İmamlar camilerde hitabet ve imamet görevlerini yürütmekteydiler. Mecidiye camiine de "imam-ı evvel" ve "imam-ı sâni" diye iki imam görevlendirildi. Birinci imam Hacı Hafız Musa Kudsi Efendi, Darussaade Ağası'nın imamıyken bu göreve getirilmiştir (BOA, HAT/1646; VGMA, *Defter 997*: 19). Musa Kudsi Efendi hitabet için 30, imamet için 60, devirhanlık için 10, sabah namazından sonra okunacak Yasin suresi için 5, ikindiden sonra okunacak Nebe suresi için 5, bayram namazlarındaki vaazlık talimi için 5, öğle namazından sonra okunacak "Âmenerresûlü" için 5 kuruş olmak üzere 120 kuruş aylık alacaktır (VGMA 1419: 168; VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

İmamın hangi namazdan sonra hangi sureyi okuyacağı meselesine biraz dikkat edilirse bugünkü-

6 "Fodula" fazla mayalanmış özsüz hamurdan yapılan imaretlerde pişirildikten sonra istihkaklarına göre günlük olarak verilen bir çeşit ekmeği. "Fodula" ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Fodula", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 167; Mecidiye Camii personeline verilecek fodaluların bugünkü dayları Abdülmecid Vakfı tarafından Hamidiye İmaretine verilecek, orada hazırlandıktan sonra personele dağıtılacaktı. Verilen fodalular Darphane-i Âmire'ye kaydedilecek, durumdan Evkâf-ı Hümâyûn da haberdar edilecekti 4 R 1264, VGMA, *Defter 997*, s. 19.

den oldukça farklı olduğu görülecektir. Zira bugün sabah namazından sonra Yasin, öğle namazından sonra “Âmenerresûlü” okuma geleneği yoktur.

Birinci imamın aylıktan başka gelirleri de bulunmaktadır. O, vakıftan aylık 50 kuruş “taamiye”, yani yemek parası, günlük 3 tane de fodula almaktaydı (VGMA, *Defter 1419*: 168; VGMA, *Defter 997*: 19, 29). Yine Mevlid kandilinde okunan hatmi şeriften ve aynı gece camide tertip edilen *hilye-i saadet* yani *sakal-ı şerif* merasimindeki hizmetinden dolayı da senelik 40 kuruş almaktaydı (VGMA, *Defter 1419*: 180). Zaman içinde düzenlenen zeyil vakfiyelerle kendisine aylık 60 kuruş kira, senelik 75 kuruş da yakacak (kömür) yardımı yapılmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 209). Her gece nöbet odalarında yakılmak üzere 1 vukiyye⁷ “revgan-ı zeyt” yani zeytinyağı verilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 209-210; VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

Yukarıda da görüldüğü üzere, birinci imamın hem aynî hem de nakdî gelirleri vardır. Aynî gelirleri günlük 3 tane fodula ile aydınlatma için 1 vukiyye zeytinyağıdır. Nakdî gelirleri aylık ve yıllık olmak üzere iki çeşittir. Aylık görevleri karşılığı maaş, yemek parası, ev kira yardımı, yıllık gelirleri ise, mevlid kandili programı ve sakal-ı şerif programından gelen ücretlerle yakacak (kömür) yardımınıdır. Böylelikle imamın yıllık toplam nakdî geliri, 2875 kuruşluk bir meblağa ulaşmıştır.

4.3. İkinci İmam: Daha önce de ifade edildiği üzere Mecidiye’de iki imam görev yapmaktaydı. İkinci imam imamet vazifesi için 60 kuruş almaktaydı. O aynı zamanda devirhan grubunun başı, yani ser-mahfilî devir için 10, sabah namazından sonra okuduğu Fetih suresi için 10, Yasin suresi için 7, Nebe için 6,5 ve Âmenerresûlü için 6,5 olmak üzere toplam 100 kuruş aylık almaktaydı. Birinci imam gibi ona da aylık 50 kuruş “taamiye” ve günlük 3 fodula verilmekteydi (VGMA, *Defter 1419*: 178; VGMA, *Defter 997*: 19).

Vakfiyenin tescili ile birlikte caminin ikinci imamlığına Hazine-i Hümayûn vekilinin imamı es-Seyyid Hafız Mehmed Tevfik Efendi bin El-hâc Emin atanmıştır (VGMA, *Defter 997*: 19). Vakfiyedeki şartlar gereği o, Mevlid kandillerinde okunan

hatm-i şerif ve sakal-ı şerif ziyaret merasiminde yaptığı görev/hizmet mukabilinde vakıftan senelik 40 kuruş ücret alacaktır (VGMA, *Defter 1419*: 180). İkinci imama yine aylık 60 kuruş kira yardımı ile senelik 75 kuruş kömür yardımı yapılmaktaydı. İmamlara verilen zeytinyağının bir vukiyyesini kullanma hakkı ikinci imama aitti (VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

Aynî gelirler bakımından ikinci imam birinci imamla aynı haklara sahiptir. Ancak nakdi gelirler bakımından birinci imamın yıllık gelirleri toplamı 2.875 kuruş iken ikinci imamın gelirleri ise 2.635 kuruştur. İmamların gelirleri mukayese edildiğinde, birinci imamın ikinci imamdan 240 kuruş fazla geliri olduğu anlaşılmaktadır.

4.4. Birinci Müezzin: Mecidiye Camii’nde üç tane müezzin görevlendirilmiştir. Birinci müezzin, müezzinlik ve tarifhanlık⁸ görevlerini icra etmekte bu görevlerine mukabil aylık 40 kuruş almaktaydı. Kendisine aylık 30 kuruş mukabili ikinci kayyımlik, kandillerin yakılması, halıların yayılması, temizlenmesi gibi işler de tevdi edilmiştir. Birinci müezzine, sabaha karşı minarelerden temcid ve sala okuyuculuğu için 5 kuruş daha tahsis edilmiştir. Destek kabilinden aylık 30 kuruş yemek yardımı, aynı olarak günlük 3 çift fodula ve her yıl tertip edilen sakal-ı şerif merasimi münasebetiyle 20 kuruş verilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 180). Yine destek kabilinden aylık 50 kuruş kira ve senelik 50 kuruş kömür yardımı uygun görülmüştür (VGMA, *Defter 1419*: 209; VGMA, *Defter 997*: 19, 29). Böylece birinci müezzinin bütün bu nakdi gelirleri yıllık olarak toplam 1.930 kuruşa ulaşmıştır.

4.5. İkinci Müezzin: İkinci müezzine müezzinlik ve tarifhanlık için 35, birinci kayyımlik, kandillerin yakılması, halıların yayılması, temizlenmesi gibi işler için 30, temcid ve sala okuyuculuğu için 5 kuruş olmak üzere aylık toplam 70 kuruş maaş bağlanmıştır. Kendisine aylık 30 kuruş taamiye, 50 kuruş kira ve senelik 50 kuruş da kömür yardımı yapılmıştır. Böylece ikinci müezzinin yıllık nakdi geliri toplam 1.850 kuruştur. Ayrıca kendisine günlük 3 çift fodula tahsis edilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 179; VGMA, *Defter 997*: 19).

8 Cami ve tekkelerde namazdan evvel peygamberimizle büyüklüklerin evsafına dair cemaate izahlarda bulunan vazife sahipleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c. III, s. 401.

7 Okka, dört yüz dirhemlik tartıya verilen isimdir.

4.6. Üçüncü Müezzin: Üçüncü müezzine müezzinlik için 30, üçüncü kayyımlik için 15, mahfel-i hümayunun korunması görevi için 7,5, cami ve minare kandillerinin yakılması için 7,5 ve saat ile ilgili görevleri için 5 kuruş olmak üzere toplam 65 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bunların dışında 30 kuruşluk taamiye parası ile aylık geliri 95 kuruşa ulaşmıştır. Diğer müezzinler gibi ona da aylık 50 kuruş kira ve senelik 50 kuruş kömür yardımı yapılmıştır. Ayrıca o da günlük 3 çift fodula almaktaydı. Üçüncü müezzinin yıllık nakdi geliri 1.790 kuruşu bulmaktaydı. Müezzinler nöbet odasını ortak kullanmaktaydılar. Bu odanın aydınlatılmasında kullanılması için kendilerine 2 vukiyye zeytinyağı verilmekteydi (VGMA, *Defter 1419*: 179; VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

Yukarıda görüldüğü gibi müezzinlere dini vazifeleri dışında cami ve minare kandillerinin yakılması, halılarının yayılması, temizlenmesi gibi sorumluluklar da yüklenmiştir. İmamlara ayrı odalar tahsis edilirken, müezzinlere ortak kullanmaları için tek oda tahsis edilmiştir.

4.7. Kapıcı: Müezzinlere caminin bakım ve temizliği ile ilgili sorumluluklar yüklenirken bevva (kapıcı) da cami dışındaki bakım ve temizlik işleri bırakılmıştır. Kendisine kapıcılık görevi için aylık 20, hamam ve tuvaletlerin temizliği için 12,5 ve hamam, şadırvan ve tuvaletlerin aydınlatılması için 7,5 olmak üzere aylık toplam 40 kuruş maaş ile günlük 2 fodula verilmekteydi (VGMA, *Defter 1419*: 179; VGMA, *Defter 997*: 19).

Vakfiyedeki bilgilere göre, ilk kapıcılık görevi el-hac Abdülkerim Efendi'ye tevcih edilmiştir. Ona da diğerleri gibi aylık 40 kuruş kira, senelik 50 kuruş kömür parası yardımı yapılmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 257-258). Böylece kapıcının yıllık nakdi geliri 1.010 kuruşu bulmaktaydı.

4.8. Gazcı ve Mahfil-i Dâire-i Hümayûn Bekçisi: Bu göreve Ahmed Ağa tayin edilmiş, kendisine aylık 100 kuruş gazcılık, 150 kuruş da bekçilik olmak üzere toplam 250 kuruş maaş tahsis edilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 210; VGMA, *Defter 997*: 29). Ahmed Ağa'nın yıllık geliri 3.000 kuruştur. Görüldüğü üzere Ahmed Ağa cami personeli içinde en yüksek gelire sahip kişidir. Muhtemelen bu yüksek gelirden dolayı kendisine, yemek

parası, hane kirası ve kömür yardımı gibi destek kabilinden ilave yardımlar yapılmamıştır.

Ahmed Ağa vefat edince yerine Hacı Hüseyin Ağa tayin edilmiştir. Vefat ettiğinde 400 kuruş olan Ahmed Ağa'nın maaşının 100 kuruşu hanımına, kalan 300 kuruş ise yerine tayin edilen Hacı Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Ancak hanımının da vefatı üzerine 100 kuruş da Hüseyin Ağa'nın maaşına zam olarak yansımıştır (BOA, İ.DH/918-72874).

Çırağan Sahilsarayı civarındaki Mecidiye Camii'nin personeli hususunda verdiğimiz bilgileri toparlayacak olursak, camide bir vaiz, iki imam, üç müezzin, bir bevva, bir gazcı ve ser mahfil bekçisi olmak üzere toplam 8 personel görev yapmaktaydı. Ayrıca bir duacı şeyh efendi ile hatimhan efendiler de yılda bir kez sakal-ı şerif merasiminde hizmet etmek suretiyle vakıf gelirlerinden istifade etmekteydiler. Duacı şeyh efendi 20 kuruş, 8 kişilik hatimhan ekibi ise 5'er kuruştan toplam 40 kuruş almaktaydı. Bütün bu verilerden yola çıkarak Çırağan Mecidiye Camiinde daimi ve geçici personele yıllık 15.870 kuruş ödendiğini söyleyebiliriz.

5. Mecidiye Camii'nde Cuma Selamlığı Merasimi

Sultan Abdülmecid Mecidiye Camii yapıldıktan sonra buraya Cuma namazı kılmaya gelirdi. Namazdan sonra burada "Cuma selamlığı" merasimi düzenlenirdi. Bilindiği üzere "Cuma selamlığı", sadece merasim ve dini yönüyle değil, hukuki, sosyal ve kültürel açılardan da büyük önem taşırdı. Osmanlılarda padişahların Cuma günü saraydan çıkıp dönüncüye kadar gerek yol boyunca gerekse uğradıkları yerlerde oldukça ilgi çekici merasimler ve hadiseler cereyan ederdi. Cuma selamlığı, sırasında ilmi, askeri ve mülki erkân üniforma ve resmi kıyafetleriyle hazır bulunurlar, merasime iştirak ederlerdi. Cuma selamlığı bir bakıma halkın dilek ve şikâyetlerini şifahî veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırması için bir fırsattı. Bu durum hükümdar-tebaa münasebetleri açısından fevkalade önemliydi (İpşirli 1993: 91).

Sultan Abdülmecid devrinde Çırağan'daki Mecidiye Camii'nde ilk Cuma selamlığı merasimi 27 Safer 1266/11 Ocak 1850 tarihinde gerçekleşmiş, törende bahşiş dağıtılmıştır (VGMA, *Defter 998*: 17). Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere bahşiş

alanların tamamı saray, cami ve evkaf personeli- dir. Tabloda gösterilmiş olan kayık ücretini padi- şahın Dolmabahçe Sarayı'ndan Çırağan Sarayı'na kadar kayıkla geldiği, oradan arabayla Mecidiye Camii'ne geçtiği şeklinde yorumlayabiliriz.

Tablo 1. 27 Safer 1266/11 Ocak 1850 tarihli Se- lamlik töreninde dağıtılan bahşişler

Sıra No	Bahşiş Alanlar	Miktarı (kuruş)
1	Mabeyn hademeleri	250
2	Yol hademeleri	150
3	Hünkâr müezzinleri	100
4	Mehterhane Takımı	150
5	İskemlecibaşı	50
6	Evkaf kahvecibaşı	50
7	Evkaf İbrikdarı	50
8	Evkaf Kilercibaşı	50
9	Jürnal Memuru	25
10	Camii Şerif hademeleri	60
11	Paşa Kahvecibaşı	50
12	Paşa İbrikdarı	50
13	Paşa Kılarcı	50
14	Kayık Ücreti	41
15	Müstahfız-ı Mahfel-i Hüma- yun ve Gaz Memuru Ahmed Ağa'ya	50
	Toplam	1176

Sonuç

Sultan Abdülmecid batılı bir yaşam tarzını benim- semesine rağmen, başta başkent İstanbul olmak üzere İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yap- tırdığı eserlerle yüzyılın en hayırsever padişah- larından birisi olduğunu ortaya koymuştur. Onun Çırağan Sarayı'nın arkasına yaptırdığı Mecidiye Camii, devrin mimari üslup ve tarzlarıyla müte- nasiptir. Cami hâlihazırda Vakıflar Genel Müdü- rüğü'nün nezaretinde restore edilmektedir.

Mecidiye Camii de dâhil olmak üzere Sultan Ab- dülmecid tarafından tesis edilen vakıfların yön- etim sorumluluğu Hazine-i Hassa'ya bırakılmıştır. Vakfın gelir kaynaklarının hayratın giderlerini rahatça karşılayabilecek nitelikte olduğu vakfiye- lerden rahatça anlaşılabilir. Gelir kaynak- ları içinde tarım arazileri ve çiftlikler olduğu gibi, menzil adını verdiğimiz konaklar, madenler ve ormanlar gibi kaynak türleri de bulunmaktadır. Cami personel sayısının 8 ile sınırlı kalması, per- sonel açısından abartılı sayılabilecek bir düzey- de olmadığını göstermektedir. Personelin hem nakdi hem de aynı gelirleri bulunmaktadır. Nakdi gelirler bugünkü maaşla eş değer olup, kömür yardımı, yemek yardımı, fodula yardımı gibi ge- lir türleri ise, personelin sosyo-ekonomik hakları olarak değerlendirilebilir. Müezzinlere dini vazife- ler yanında, caminin iç bakım, temizlik ve ay- dınlatma görevleri de verilmiştir. Mecidiye Camii gazla ısıtılmakta olduğundan cami in bir gascısı bulunmaktadır. Bu da yüzyıl açısından bir yenilik olarak kabul edilebilir. Ayrıca burası bir selatin camii olması hasebiyle *mahfel-i hümûyunu* ve görevlisi de bulunmaktadır. Saraya yakın olması nedeniyle burada "Cuma Selamlığı" törenleri ya- pılmıştır.

Mecidiye Camii'nde imamların namazlardan sonra okuduğu surelerle bugünküler mukaye- se edildiğinde, zaman içindeki değişim ortaya çıkmıştır. Zira bugün camilerde sabah namazın- dan sonra Yasin, öğle namazından sonra "Âme- nerresûlü" okuma geleneği yoktur. Günümüzde özellikle "Âmenerresûlü" yatsı namazından sonra okunmaktadır. Mecidiye Camii'nde her yıl Mevlid kandilinde sakal-ı şerif merasimi de tertip edil- mekteydi.

Son tahlilde, barok üslubuyla yapılmış olan Me- cidiye Camii, devrinin mimari üslup anlayışı ile uyumlu bir halde olup, personele maaş dışında verilen kira ve kömür yardımı gibi haklar da, im- paratorluğun değişen yüzünün bir yansıması ola- rak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler: 1419, 997, 998.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun (HAT) / 1646.

İrade *Dâhiliye* (İ.DH), nr. 918 / 72874.

Araştırma Eserleri

Batur, Afife (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1038-1067.

Batur, Selçuk (1998). "Mecidiye Camii" *Dünden Bugüne Beşiktaş*, Editör: Nuri Akbayar, İstanbul: Beşiktaş Belediye Başkanlığı Yayınları, 164-166.

Batur, Selçuk (Tarih Yok). "Mecidiye Camisi", Editör: Ahmet Keskin, Prof. H. Kemal Söylemezoğlu'na, s. 61-78.

Can, Selman (2010). *Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul.

Can, Selman (2007). "XIX. Yüzyıl Mimarları ve Ermeniler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2007/167:39-47.

Çelik, Gözde (2000). İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Deniz, Şefaattin (2014). "Ortaköy Camii'nin İnşa Sürecinde Gayri Müslim Yönetici, Usta ve Tüccarların Rolü", *Osmanlı İstanbulu II : Bildiriler: 27-29 Mayıs 2014, Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2014, s. 693-707.

Emecen, Feridun (1996). "Fodula", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 167-170.

Eyice, Semavi (2002). "Küçük Mecidiye Camii", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 527-528.

İnci, Nurcan (1985). "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, 1985/19: 223-236.

İpşirli, Mehmet (1993). "Cuma Selamlığı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 90-92.

Koçu, Reşat Ekrem (1960). İstanbul Ansiklopedisi, c. IV, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, s. 2092-2093.

Mehmed Raif (1314). *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul: Alem Matbaası.

Öz, Tahsin (1965). İstanbul Camileri, c. II, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

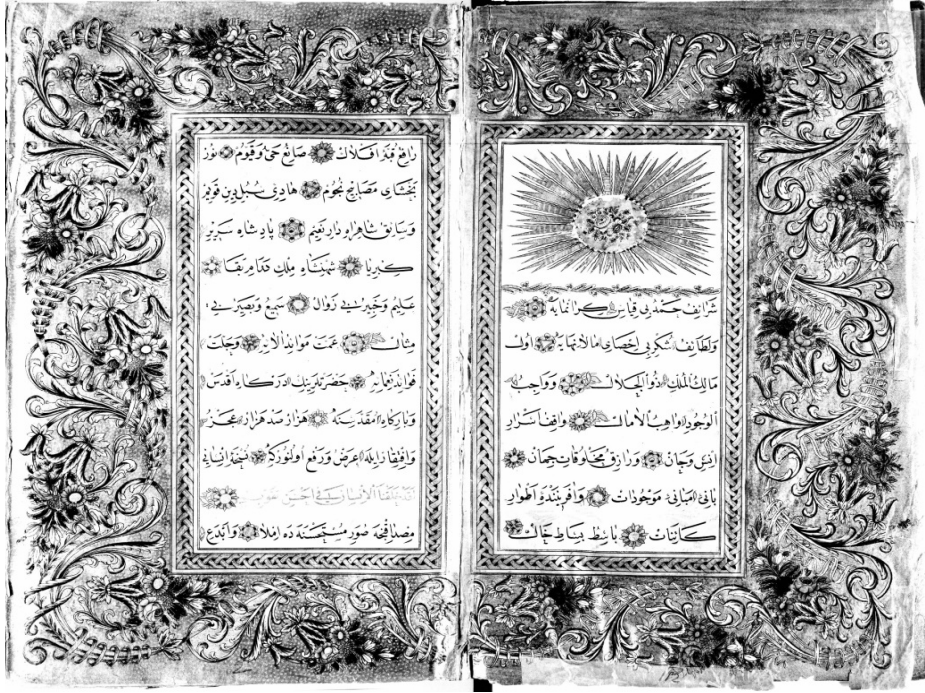
Sertoğlu, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Tuğlacı, Pars (1981). *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

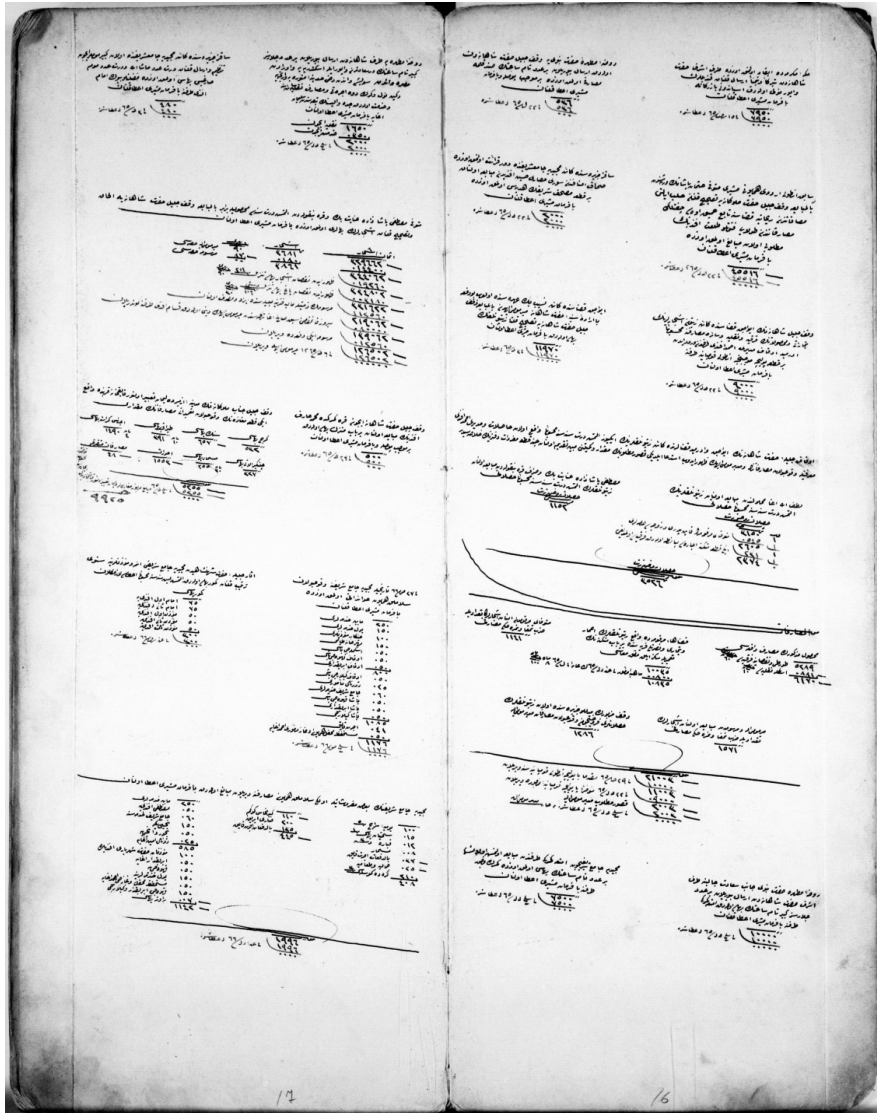
Yücel, Utku; Bekiroğlu, Havva Ekşi; Özel, Oktay; Boran, Asude Tomris (2014). "Küçük Mecidiye Camii" Kubbe Künk Sistemi ve Uygulama Süreci, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 2014/8:8-14.

Ekler

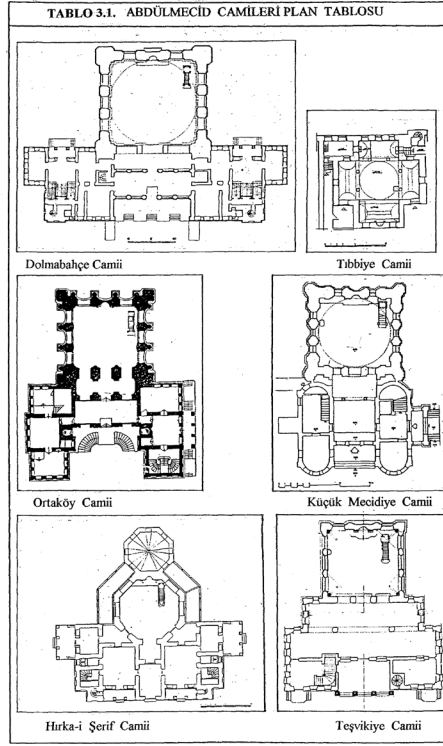
Ek 1. Vakfiyenin başlangıç sayfası (VGMA 1419)

Ek 2. Abdülmecid'in İlk Cuma Selamlığı törenine ait belge (VGMA, Defter 998)

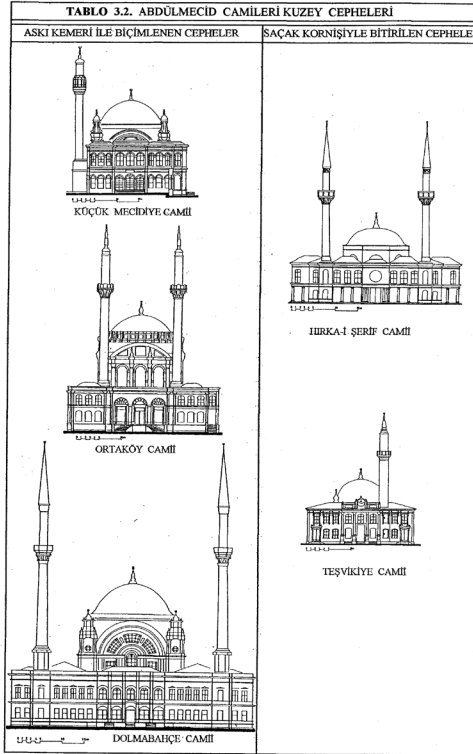

Resimler

55

Resim 1. Çırağan Mecidiye Camii Plan Tablosu (Çelik 2000: 55)

88

Resim 2. Çırağan Mecidiye Camii Kuzey Cephesi (Çelik 2000: 88)

Resim 3. Mecidiye Camii'nden bir görünüm